

Janusz Frykowski

(Tomaszowskie Towarzystwo Regionalne
im. dr. Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim)

Reaktywacja parafii ruskiej w Żernikach w drugiej połowie XVII wieku

Żerniki, wieś leżąca w gminie Ulhówek, powiecie tomaszowskim swoimi korzeniami sięga co najmniej pierwszej połowy XV w. Nie znana jest dokładna data założenia wsi, natomiast pierwsza pośrednia wzmianka o niej pochodzi z 1431 r., gdy występuje jej właściciel Zbrożek z Żernik¹.

Powiat bełski, w którego granicach w interesującym nas okresie znajdowały się Żerniki, leżał na terenach objętych granicami dwóch kościelnych jednostek różnych wyznań: eparchii prawosławnej (od 1596 r. unickiej) oraz diecezji rzymskokatolickiej, obu z nominalną stolicą w Chełmie. Granice administracyjne obu diecezji niemal się pokrywały². Z tej też przyczyny na obszarze wsi

spotykamy ludność obydwu wyznań.

Najprawdopodobniej pierwotna chrystianizacja Żernik jest związana z ekspansją państwa ruskiego na ziemie nadbużańskie, wtedy też tereny te zostały objęte działalnością Cerkwi prawosławnej i wcielone do jej struktur terytorialnych. Na początku tereny te najprawdopodobniej podlegały eparchii kijowskiej, a następnie powołanej przed 1086 r. katedrze we Włodzimierzu Wołyńskim³. Stan taki przetrwał do pierwszej połowy XIII w., kiedy to książę Daniel Halicki organizacyjnie podporządkował je nowo utworzonemu biskupstwu w Uhrowsku⁴. Kariera Uhrowska jako siedziby biskupa była bardzo krótka, ponieważ Daniel około 1240 r. przeniósł biskupstwo do Cheł-

¹ A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego województwa bełskiego od schyłku XIV do początku XVII w.*, Wrocław 1991, s. 99.

² A. Gil, *Prawosławna Eparchia Chełmska do 1596 r.*, Lublin-Chełm, 1999, s. 167; A. Mironowicz, *Struktura organizacyjna kościoła prawosławnego w Polsce w X-XVIII wieku*, [w:] *Kościół prawosławny w Polsce daw-*

niej i dziś, red. L. Adamczuk, A. Mironowicz, Warszawa 1993, s. 48-58.

³ A. Poppe, *Kościół i państwo na Rusi w XI wieku*, Warszawa 1968, s. 178.

⁴ A. Gil, dz. cyt., s. 61.

ma⁵. Powody tej decyzji nie są do końca znane; być może było to spowodowane jakimiś działaniami militarnymi, w wyniku których Uhrowsk uległ zniszczeniu, o czym mogą świadczyć odkryte ślady pożaru⁶.

Ze względu na ograniczony zasób źródeł trudno jest dzisiaj ustalić, kiedy w Żernikach powstały pierwsze cerkwie. Na to ubóstwo źródeł wpływ miało wiele czynników. Można do nich zaliczyć straty i zniszczenia spowodowane działaniami wojennymi⁷ oraz klęskami żywiołowymi, a także brak skłonności Kościoła wschodniego do stałego dokumentowania swojej organizacji i działalności. Sytuacja w tej ostatniej dziedzinie uległa poprawie po unii brzeskiej, kiedy to Cerkiew przejęła formy organizacyjne i zwyczaje Kościoła katolickiego.

Pierwsza wzmianka o cerkwi w Żernikach pochodzi z 1562 r.⁸, kolejna o dwa lata późniejsza pochodzi z rejestru poboru ładu, szosu i czopowego⁹. Występująca tam świątynia Żernicka, podobnie jak cerkwie z sąsiednich wsi,

została opodatkowana w wysokości 2 zł. Po tym czasie sytuacja ekonomiczna parafii musiała się zdecydowanie pogorszyć, co zdaje się potwierdzać rejestr poborowy z 1573 r. Ze źródła wyłania się obraz parafii w nie najlepszej kondycji, co potwierdza zapis „pop pauper” i opłata podatku w wysokości 12 gr.¹⁰ W tym samym czasie duchowni z najbliższych parafii unickich z Nabroża, Gródka i Zimna płacili po 2 zł.¹¹ Obniżenie wysokości podatku dla cerkwi żernickiej, przy zachowaniu jego wielkości dla innych cerkwi, może tylko świadczyć o jej złej sytuacji finansowej. W rejestrach poboru ładu, szosu i czopowego z 1579 i 1580 r.¹², a także w rejestrze pogłównym województwa bełskiego z 1662 r. ani świątynia, ani pop żernicki nie widnieją¹³. Taka sytuacja zdaje się potwierdzać ustalenia znawcy tematu Andrzeja Gila, który w swojej pracy o eparchii chełmskiej podaje, że cerkiew uległa zniszczeniu przed 1652 r.¹⁴ To, że cerkiew uległa zniszczeniu nie podlega dyskusji, kwestią otwartą zostaje tylko ustalenie czy było to pod koniec XVI, czy w pierwszej połowie XVII stulecia.

Przebadane źródła nie pozwalają na określenie dokładnej daty, jak i przyczyn ustania funkcjonowania działalności parafii ruskiej w Żernikach. Wiadome jest natomiast, że ponownie erygował cerkiew Paweł Zbychalski z żoną Krystyną 14 listopada 1694 r.¹⁵ Opierając się na słowach fundatora cerkwi, należy wnioskować, że zrobił to „na prośbę

⁵ J. Kania, *Diecezja Chełmska*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyński, L. Bienkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1988, s. 132.

⁶ J. Mazuryk, S. Panyszko, O. Ostapiuk, *Badania archeologiczne latopisiwego Uhrowieska*, „Archiwum Polski Środkowowschodniej”, 3 (1998), s. 175-182.

⁷ Na temat zniszczeń w diecezji chełmskiej w wyniku wojen z połowy XVII wieku patrz: A. Gil, *Chełmska Diecezja Unicka w okresie rządów biskupa Jakuba Suszy (1649-1687)*, [w:] *Sztuka sakralna i duchowość pogranicza polsko-ukraińskiego na Lubelszczyźnie* (Materiały z Międzynarodowej Konferencji „Sztuka Sakralna Pogranicza”, Lublin 13-15.10.2005 r.), red. S. Batruch, R. Zilionko, Lublin 2005, s. 61-66.

⁸ В. Слободян, *Церкви холмської епархи*, Львів 2005, s. 190; І. Крип'якевич, *Церкви Холмщини і Підляштя*, Холм 1944, s. 45-49.

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), sygn. 51, k. 217v.

¹⁰ AGAD, ASK, sygn. 36, k. 460.

¹¹ Tamże, k., 307, 308v, 460.

¹² Tamże, k, 528v, 727v.

¹³ Tamże, sygn. 72, k. 207.

¹⁴ A. Gil, dz. cyt., s. 238.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Księgi miasta Tyszowce (dalej: KmT), sygn. 10, s. 21.

całej gromady, która umyśliła z pobożnej swej intencji, aby była w tej wsi cerkiew, w której nigdy nie było”. Na podstawie tej informacji możemy wnioskować, że poprzednia cerkiew dość dawno uległa zniszczeniu, że nawet w pamięci mieszkańców zatarła się o niej pamięć. Pierwszym duchownym w reaktywowanej parafii pod wezwaniem św. Michała Archanioła został Prokop Waszczyszyn. Jak informuje źródło, na początku fundator wydzielił ze swojej majątności grunt pod cerkiew, co może potwierdzać nasze domysły, że upadek parafii nastąpił w odległej przeszłości. Było to zapewne tak dawno, że mieszkańcy wsi nie pamiętali miejsca, gdzie stała poprzednia cerkiew, bo jeżeli by o takim placu pamiętano, to na pewno na nim postawiono by nową świątynię. Nowo wybudowana cerkiew na pewno była budowlą drewnianą i zapewne była tą samą budowlą, o której pod datą 1761 r. w swojej pracy o kościołach wschodnich w Rzeczypospolitej mówi Witold Kołbuk¹⁶.

Fundator nie zapomniał także o uposażeniu kapłana. Na początek, ze sprzedaży ogrodu, dał mu fundusze na wybudowanie plebani i pole nazwane Zagłówek, ciągnące się „od Lipnika w jedną rękę, w drugą rękę w Sosnowcu, w trzecią rękę na Kunie pod Ratyczowem”. Uwolnił także kapłana od wszystkich ciężarów tak dworskich, jak i gromadzkich. Nakazał parafianom, aby pasterzowi oddawali „jako za *antycessorów* dawali, to jest skopszczyznę i inne należytości, nie zmniejszając dochodów kapłańskich”. Zwiększenie uposażenia parocha nastąpiło 25 maja

1707 r. za sprawą właściciela wsi Jana Żulińskiego, który „za dusze ojca mego i matki i mnie samego i żony i dzieciak moich, nadaliśmy pole za Strugą Stayki od Ratyczowa do Cerkwi Żernickiej, którego pola ani my, ani zastawnik, lub arendarz nie powinni pretendować, bo kto by się miał do tego pola interesować, to będzie miał sąd z nimi przed Majeństwem Chrystusa Pana, na co się ręką własną podpisuję”¹⁷. Ten sam Żuliński dwa miesiące później, 20 lipca 1707 r., uczynił kolejny zapis za „dusze zmarłych rodziców moich sławnej pamięci i za mnie po mojej śmierci nadałam pole Zagrodę Sokołowską do Cerkwi Żernickiej”¹⁸. Kolejnymi darczyńcami byli Stanisław Józef Ochocki i Franciszek Dąbrowy, którzy „Panu Hospodynowi Prokopiemu Waszczewiczowi plebanowi żernickiemu i Michałowi synowi jego” nadali należącą do ich dziedzictwa Zagrodę Majdańską¹⁹.

Podsumowując nasze rozważania możemy stwierdzić, że w funkcjonowaniu parafii ruskiej w Żernikach w XVI-XVII w. nastąpiła przerwa. Nie wiemy, kiedy parafia zaprzestała swojej działalności, wiemy natomiast, że została reaktywowana w 1694 r. W związku z powyższym należy podjąć dalsze badania mające na celu, o ile to będzie możliwe, zbadania przyczyn upadku parafii, a także zająć się jej dalszymi dziejami.

¹⁶ W. Kołbuk, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 r.*, Lublin 1998, s. 310.

¹⁷ APL, KmT, sygn. 10, s. 22.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, s. 23.

Położenie cerkwi w Żernikach. Wycinek z map
F. Von Miega, *Karte des Königsreiches Galizien und
Logomerien*, 1 :28800, 1779-1782, Kreigsarchiv Wie-
deń, rps B. IX a, 390.

Ufundowanie cerkwi w Żernikach

Paweł Zbychalski z Chrystyną panią swą na części swojej na dziedzinie na Żernikach, na prośbę całej gromady, która umyśliła z pobożnej swej intencji, aby była w tej wsi cerkiew, w której nigdy nie było, a osobliwie za staraniem pobożnego człowieka na imię Prokopa Waszczyszyna, którego to umyśliłem by pasterzem do tej cerkwi, bo gdyż mnie dobrze z rodziców świadomego w pożyciu i postępkach zaczem prosił mnie o grunt, abym wydzielił na postawianie cerkwi pod tytułem św. Michała Archanioła. Schyliwszy się ja tedy z pobożnej swojej intencji i widząc ich dobry zamysł, umyśliłem sobie, aby się chwala Boża mnożyła, wydzielić mego, własnego na części mojej dziedzicznej, aby na tym gruncie budowali cerkiew. Z tejże części mojej lubo w szczupłości gruntów moich, sprzedałem najpierwej ogród, dając na budynki kapłanowi. Pole nazwane Zagłówek od Lipnika w jedną rękę, w drugą rękę w Sosnowcu, w trzecią rękę na Kunie pod Ratyczowem wydzieliłem, a to dlatego aby ten kapłan tak za mnie, jak i rodziców moich przy każdej konsekracji majestatu Bożego najwyższego błagał i błagać nigdy nie przestanie, którego ja kapłanem przy tej Cerkwi Boskiej zostającego czynię wolnym od wszystkich ciężarów tak dworskich, jak i gromadzkich, a ten kapłan według należytości i obrządków swoich w cerkwi będzie pilnie dochowując według całości jej i dusz ludzkich, a za to parafianie powinni jako należytemu pasterzowi oddawać jako za antycessorów dawali, to jest skopszczyznę i inne należytości, nie zmniejszając dochodów kapłańskich, które to wzwyż pomienione daje i potomkom jego wieczne czasy, aby był posłuszny świętej stolicy apostolskiej i utwierdzam i moich

sukcesorów do tego obliguję. A gdyby kto miał sukcesorów moich po mnie następujących lubo i po śmierci mojej kasować ten fundusz a insze wynalazki czynić, tedy będzie ze mną miał sprawę przed Sądem Bożym, a ten fundusz dla lepszej wiary pieczętuje i ręką swoją podpisuję w Żernikach AD 14.11.1694 r.

Summary

The revival of the Ruthenian parish in Żerniki in the latter part of the 17th century

The article describes the circumstances of the revival of the Ruthenian parish in Żerniki at the end of the 17th century. In the studied period Żerniki was the village located in Bełż district, on the territory between the boundaries of two different religions: the Russian Orthodox eparchy (from 1596 - Uniate) and the Roman Catholic diocese. The first reference to the wooden tserkov in Żerniki appears in the register of conscripts of 1562. Yet another source of information from 1573 depicts the parish in a state of ruin. In the next tax sources, up to 1662, neither the tserkov nor the Orthodox priest appears. The Parish in Żerniki was revived on 14 November 1694 by one of the village owners, Paweł Zbychalski, together with his wife Krystyna. The founder allotted land from his own property as the site for the construction of the new church, and he granted a living to the Orthodox priest. The increase in the priest's income in the upcoming years was made via the donations made by the successive village owners, i.e. Jan Żuliński, Stanisław Józef Ochocki, and Franciszek Dąbrowa.